

виникнення та діяльність білоруського антикомуністичного руху Опору під час Другої світової війни, його співпрацю з українськими повстанцями, вояками Армії Крайової та литовськими “лісовими братами”); книги Конрада Бабятинського (“Від Смоленська до Вільна”, про війну Речі Посполитої з Московським царством у 1654–1655 рр.), Андрея Катлярчука (про історію Кейданської унії 1655 р. – створення федерації Великого князівства Литовського та Швеції) [ч. 12, с. 13]. Наступні числа “ARCHE-Пачатак” (№ 9 і 10 за 2008 р.) просякнуті аналізом ставлення сучасного білоруського політичного режиму до агресії Росії проти Грузії. А професор Ягелонського університету Анджей Новак самовпевнену, недалекоглядну й небезкорисливу поставу нинішніх західноєвропейських “друзів Росії” окреслює словами Леніна: “Захід готовий продати нам мотузку, на якій ми його повісимо” [ч. 12, с. 14].

Отже, білоруська історична тематика модерного періоду є предметом систематичної зацікавленості сучасної “Критики”. Проведений нами аналіз виданих у 2008 р. чисел дозволяє вести мову про декілька площин інтересу до білоруської історії серед українських вчених-інтелектуалів. Зокрема про:

- 1) вивчення білоруського національного руху у суспільно-політичному та інтелектуальному контекстах;
- 2) дослідження взаємозв’язку білоруської національної історії і історіографії з історичною думкою в Україні;
- 3) з’ясування місця національних історичних міфів Польщі, Білорусі й спорадично України в політиці Білорусі на різних історичних етапах та в умовах нинішнього політичного режиму;
- 4) розбір питань співіснування національного й полікультурного історичних наративів у білоруській й почасти українській інтелектуальній традиції;
- 5) характеристику уявлень і конкретних наративних практик білоруської й (поряд) української історичної думки в контексті історії держав імперського типу (Романових, Габсбургів, СРСР, німецького Райху та ін.);
- 6) наголошену акцентуацію і вивчення основних проблем національної історії білорусів в умовах радянської дійсності (найбільше репресій і воєн);
- 7) розгляд окремих теорій націотворення, що мають стосунок до польсько-українсько-білоруської (Річ Посполита) або ж білорусько-української (Велике Князівство Литовське) історій;
- 8) визначення побутуючих історичних стереотипів різних народів, їхнього спрямування та ступеня шкідливості для формування історичної свідомості й національної пам’яті поляків, білорусів, українців, росіян, євреїв, інших спільнот.

Сергій Шамара, Оксана Захаренко

Kolasa A. Ukraińcy w powiecie Biała Podlaska w latach 1918–1948. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007. – 230 s.;

Булгаков В. История белорусского национализма. – Вильнюс: Институт белорусистики, 2006. – 332 с.;

Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності. – К.: Грані-Т, 2008. – 232 с. (Серія “De profundis”)*

Книга **Агнешки Коляси** присвячена українцям Бяла-Подляського повіту Польщі, котрі мешкали там у 1918–1948 рр. Фактично йдеться про крайню частину північно-західного закутка українського етнічного ареалу, за яким у науці вже закріпилася назва “Підляшшя”. Серед багатьох аспектів тогочасного політичного, соціально-економічного й культурно-національного життя підляських українців дослідниця вводить до наукового обігу достатньо цікаві дані про конфесійний і мовний склад згаданого повіту станом на 1931 р. Тут мешкало майже 120 тис. осіб, з яких 82647 – католицького віросповідання, 18192 – православного, 14288 – іудейського, 523 – греко-католицького, 273 – лютеранського, 12 – кальвіністського, 12 – уніатського (можливо, у форматі унії 1921 р.) та 1322 – інших християн. Цілком імовірно, що складна етноконфесійна ситуація у міжвоєнній Польщі призвела до того, що перепис 1931 р. розрізняв “греко-католиків” й “уніатів”. А, можливо, і самі люди наполягали на такому розрізненні, вбачаючи у цьому принципову різницю, міркуючи

мотивами особистої безпеки. Зрештою, перепис місцевих мешканців за рідною мовою теж показав достатньо спотворену картину: 106467 осіб назвали такою польську мову, 2129 – українську, 176 – білоруську, 164 – російську, 121 – русинську (?), 6506 – єврейську, 555 – староеврейську і т.д. Виходить-бо, що більшість православних українців Бяла-Подляського повіту на початку 1930-х рр. своєю рідною мовою назвали польську. Як відголос ще імперської політики русифікації можна класифікувати і зазначення деким своєю рідною мовою “русинську”.

Аналіз цих фактів, а також багатьох інших явищ історичного буття регіонів міжвоєнної Польщі, дає підстави пані Колясі зробити висновок, що українське населення Бяла-Подляського повіту, в соціальній структурі якого переважали селяни, було культурно сконсолідованим й відрізнялося від решти тутешнього населення передусім за релігійною ознакою. Втім, патріархальний рівень самосвідомості українських селян призвів до того, що до 1918 р. конфліктів на національному ґрунті тут не виникало. Брестський мир 1918 р. збудив національну самосвідомість місцевої української інтелігенції, яка почала агітувати решту населення за приєднання до Української Держави. Зрештою, результати цієї агітації, як стверджує Коляса, дали про себе знати у період Другої світової війни (с. 192,193).

Дарма, що написана про далекий український край, – книжка польської дослідниці буде цікава не тільки місцевим історикам і краєзнавцям, а й широкому колу науковців України.

Валер Булгаков (у білоруській традиції його називають Булгакав), видаючи свою книжку в Литві російською мовою, очевидно, мав на меті її популяризацію. Можна стверджувати, що деякою мірою це йому вдалося. А надто його продукція стає помітною на тлі загалом незадовільного стану білоруських досліджень на теми націоналізму.

Зазначене явище у книзі Булгакова постає у контексті відомих теорій Ентоні Сміта, Ганса Кона і Мірослава Гроха. На відміну від більшості білоруських дослідників із материка, він не говорить про націоналізм як аномалію, бо ж, як слушно зауважив ще Сміт, “націоналізм й доктрина національного самовизначення закріплені у сенсі основних принципів у Статуті ООН” (с. 9).

Цікаво, що робота над монографією, почата автором ще у 1995 р. у Мінську, була закінчена у 2005–2006 рр. у Києві та Вільнюсі. За цей період, як відзначає сам Булгаков, йому довелося (і вдалося) докорінно змінити методологію свого дослідження, – у чому не останню роль відіграла науковий керівник – відома в Україні дослідниця Оксана Забужко.

У цілому книга вийшла ґрунтовна і змістовна. Її першу главу “Нации и национализм: домодерная и современная парадигмы” (с. 48–108) присвячено теоретичному екскурсові в теорію нації і націоналізму, загалом відому українським інтелектуалам. Однак автор додає білоруських потверджень теоретичних пошуків західних націологів. Що зайвий раз указує на схожість багатьох європейських націєтворчих процесів.

Друга глава “Первые националисты” (с. 109–189) містить три підрозділи, назви яких говорять самі за себе: “Домодерное понятие Беларуси. Беларусь как зона польского нациостроительства”, “Антипольский переворот 1863 г.: Беларусь как угнетенная этническая нация”, “Неожиданный итог конструирования нового имперского региона: возникновение белорусского национализма”. Останній підрозділ потребує детальнішого пояснення. Власне у ньому йдеться про формування російським урядом лінгвістичних, географічних, культурно-антропологічних, етнографічних і політично-традиційних уявлень про Білорусь після польського повстання 1863 р. Історична легітимізація цих уявлень відобразилася у творенні в 1860–1880-х рр. концепції “західнорусизму” (білоруси – як західна частина “єдиного русского народа”). Класиком цієї концепції прийнято вважати М. Кояловича з працею “Чтения по истории Западной России” (СПб, 1884), хоча поряд із ним називають А. Кіркору і П. Бессонова. Неодноразово вказуючи на праці останнього, Булгаков приходить до загального висновку: конструювання нового імперського регіону “Білорусь” і тематизація “білорусів” формувало не тільки потрібний російському уряду міф про цей край, а й призвело до появи білоруського націоналізму, що мав уже якісно інше ідеологічне спрямування (с. 163,187). До слова сказати, історики “західного русинства” за потужністю націоналістичної складової поступалися тогочасним історикам-творцям “України”. Сильнішою у цьому плані була модерна білоруська література, хоча, подібно до історичних творів, теж відставала від української.

Зрештою, третя глава роботи Булгакова – “Ф. Богушевич и миф белорусского возрождения” (с. 190–269) – присвячена літературному світилу Білорусі – Франтишку Богушевичу (1840–1900) та

впливам його творчості на подальше білоруське націєтворення. Як Шевченко створював міф про “золотий вік” козацької України, так Богушевич був популяризатором тези про те, що життя білорусів у Великому князівстві Литовському – це “золотий вік” білоруської історії. Літератор наділяв російську імперську владу та її агентів ознаками ворожості й відчуження, але, як підкреслює Булгаков, “по суті залишився дополітичним автором, який не наполягав на твердому політичному виборі, залишаючи його відкритим” (с. 202). З іншого боку, завдяки Богушевичу пореформені “мужики”, “тутейшиє”, “поляки”, “руські”, “литвини”, “полещуки” на кінець XIX ст. уже ставали білорусами (цікаво відзначити, що на відміну терміну “Україна” поняття “Білорусь” було повністю запозичено з імперського нарративу) (с. 214). Булгаков говорить також про “український слід” у творчості Богушевича, зокрема про використання деяких шевченкових форм поезії (с. 252,253).

Не менш цікавими є власне Булгакові передмова, введення, заключне слово та післямова до книги. Серед причин “запізнення” білоруського націоналізму дослідник згадує відсталість Білорусі в ході економічної модернізації (зокрема, транспортних магістралей), антикатолицьку й антибілоруську спрямованість російської системи освіти й багато інших речей, до яких буде корисно звернутися українським науковцям.

Книга **Ярослава Грицака** є збіркою есеїв, свого часу написаних у науково-популярному жанрі на широку аудиторію. Кожна оповідь присвячена деміфологізації історії й виходу на нові (на відміну подієвій історії) епістемологічні горизонти осягнення проблем минувшини України, Європи, світу. Я. Грицак переконаний, що ми повинні звертати більше уваги на тривалу перспективу, аніж на короткотривалі події, й на повільні зміни, аніж на драматичні епізоди (с. 6). Головна теза його оповідей – постання України, її історичний розвиток й сучасні проблеми неможливо зрозуміти поза контекстом модернізації та вестернізації. Причому автор поряд із вивченням політики Голодомору в Україні чи то міфічної “Великої Вітчизняної війни” ніскільки не применшує, наприклад, впливу таких фактів, як відкриття Америки Колумбом і поширення картоплі на демографічну ситуацію в світі і ставить їх за рівноправний предмет аналізу.

Книга, окрім передмови, епілогу та бібліографії, складається з 19 есеїв: “Життя, смерть та інші неприємності”, “Цінності”, “Безпека”, “Заздрість”, “Пам’ять”, “Великі Українці”, “Франко”, “Бандера”, “Голодомор”, “Голокост”, “Війна”, “Місто”, “Покоління”, “Україна”, “Дві України”, “Японія”, “Грузія”, “Росія”, “Майбутнє”. Дослідник не ідеалізує епоху модерну. З його погляду, “якщо б коли-небудь дійшло до суду над модерністю як над добою великих змін, український випадок послужив би добрим свідком звинувачувальної сторони” (с. 20). Приблизно в такому науково-критичному тоні витримані всі оповідання.

Із есеями Грицака приємно працювати: в них вдало поєднано загальнонаукову ерудицію автора з умінням накреслювати магістральні шляхи дослідницьких пошуків. Думаю, не буде перебільшенням сказати, що деякі судження вченого просяться у заголовки дисертацій (як мінімум, до їхнього предметного поля). Чого варта лише “поколіннева історія”, яка, за слушним спостереженням дослідника, в Україні перебуває ще в пелюшках (с. 153).

Вражає авторове знання соціології, тенденцій науково-технічного розвитку, соціальної психології різних спільнот, політичної ідеології і режимів, національного та регіонального виявів культури.

Попри свою “сумну” назву, книжка Грицака оптимістична і легка для прочитання. У читача виникне враження, що написана вона “фундаментально і просто”. Дослідник сповна користується увагою, що “завдання науки – не нагромаджувати фактів, а відкривати нові способи думання про них” (с. 19). Кожен історик знайде у книзі щось для себе, адже Грицак мислить масштабно, ніби збираючи вершки з багатьох, ґрунтовно проведених ним та іншими науковцями досліджень. Користь від прочитання матимуть не тільки дослідники традиційного та модерного суспільств, а й метри та неофіти студіювання постматеріальної цивілізації. Ті дрібні технічні огріхи, що подекуди зустрічаються в тексті, не завадять їм це зробити.

Сергій Шамара

*Рецензії виконані в межах договірної теми “Білоруська й українська історіографії та формування історичної свідомості білорусів і українців у 1918–1945 рр.” “ДФФД–БРФФД–2009” Ф29.5/10, держбюджетної теми “Історична наука України, Польщі, Білорусі в контексті модерного націєтворення: компаративний аналіз” (номер держреєстрації 0109U002865).